
KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

MINDEN ÚT ZOMBORBA VEZET

Herceg János: *Régi dolgainkról*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1993

De jó volna, ha minden vajdasági helységünknek lenne Herceg Jánosa! Ez ötlött bennem legelőbb, amikor figyelmesen, érdeklődéssel, és bevallom: élvezettel végigolvastam irodalmi doyenünk még festékszagú legfrissebb kötetét. Azt, amelyet akár zombori breviáriumnak is nevezhetnék. Ugyanis gondolati tengelyében ez a város áll, melynek múltját rengeteg adalék teszi vonzóvá, közel állóvá, hiteles korpéppé. Külön jellegzetesége, hogy állandóan és észrevehetően jelen van a szerző egy-egy személyes élményével, emlékével, megfigyelésével. Úgy valahogy, mint a régi festők, mondjuk, a spanyol Goya nagy udvari csoportképén, melyen az előtérben pöffeszkedő népes királyi család mögött a háttérben, a bal sarokban önmagát is megörökítette, kissé mosolygó, kissé kaján, de éber szemlélőként.

Sajátosságuk és egyben érdekességük ezeknek az esszéműfajt jócskán feloldó frásoknak, hogy szerzőjük minduntalan tágtítja vagy szűkíti témakörének kereteit. Ha Bácskáról, illetve Vajdaságról szövi élethű meséjét, okvetlenül kitér Zomborra is. Ha pedig Zombort mutatja be, akkor szélesíti a panorámát, s ha éppen jónak látja, elkanyarodik Pestig, Bécsig, akár Európa szívéig, Párizsig is. Sőt képzelete átszárnyal az óceánon is, az Újvilágba. Így csak az tud teljesen szabadon, otthonosan, avatottan mozogni térben és időben, aki „az emberek viselt dolgainak ura”. Mint azt Stefan Zweig jegyezte meg, akit szintén sokat foglalkoztatott a korok és emberek szimbiózisa. Lássuk csak hogyan teszi ezt Herceg János. A „Bácska zsíros földjébe” egyre mélyebbre süllyedt romok egyikét, a műemlékként még megmaradt bácsi várat választva időgépének támpontjául és az éveket visszaszámálva nagy darabot kanyarít a Bácskaság mozgalmas társadalmi-politikai múltjából. Legelőbb megvillantja Váradi Péter bácskai püspök és főispán alakját, hogy vele kapcsolatban Mátyás királyt, Vitéz Jánost, Janus Pannoniust is megemlítsse és hitelesítse a hajdani korpépet, azt az időszakot, amely megelőzte a török uralmat, valamint az azt követő hatalmas változásokat. Ezek egyik fő mozgatója a „copfos kanca”, Mária Terézia volt, ki óriási birtokokat oszta, népeket telepítve, közigazgatási határokat változtatva rengeteg mindmáig érezhető erjedést indított el. Könyvünk szerzője, elképzeléséhez hí-

ven, rendszeresen ismerteti a nagy események zombori visszhangját. Így az 1848-as pesti forradalmi történesek lelkes megünneplését. Majd az 1861-es országgyűlési választások kedélyizgató bonyodalmait. Ezek keretében jelenik meg a kétszer is képviselődve választott Jámbor Pál, kit Hiador néven Petőfi ellen játszottak ki, s akit Madáchhoz, Arany Jánoshoz baráti szálak fűztek. Sőt, sürgetésére folytatta Arany *Az ember tragédiájának* nyelvi javíthatásait. A nemzetiségi viszályokat felkavaró 1906-os és 1910-es országgyűlési választások zombori kimenetele is az általános helyzet vetülete: a kormánypártiak győztek. Azok, akik hitelt adtak a nyolcvannégy éves I. Ferenc József 1914-ben elhangzott végzetes szavainak: „Mindent meggondoltam és mindent megfontoltam!” Mi lett volna, ha az ellenzék diadalmaskodik – kérdi önmagától is a könyv írója –, s ha nemet mond a szenilis uralkodónak, aki háborúba sodorta soknemzetiségű birodalmát.

Emlékeinek, adatainak, jegyzeteinek kaleidoszkópját ügyesen forgatva gyorsan, szinte ösztönszerűen, de mégis következetesen váltakoznak korörgzőtő frásainak témái. Mint például a *Táj és irodalom* címűben. Itt Papp Dánielt, Herczeg Ferencet, Veljko Petrovićot, Miloš Crnjanskít idézve a bácskai „szent állatról”, a lórlól szól, hogy aztán a tanyákra térjen át és Kálmány Lajosra, Tömörkény Istvánra hivatkozzon. A témaváltás jegyében a monográfia, a néphagyomány következik, majd Zombor szellemi és anyagi lemaradása, hogy aztán az újságírókra, valamint az írónőkre térjen ki. Ezután a fordítókat veszi számba, megemlítve, hogy Zomborban már 1874-ben megjelentek Zmaj Jovanović válogatott versei magyar fordításban. Laza Kostić szerb költőzenit, Zombor jellegzetes figuráját pedig a felsoroltak folytatásaként egy színes jellemrajz állítja elének. A polgárokat megbotránkozató utcai futásával, tarka parapléjával és legjobb versének idézetével együtt. S még néhány arckép kapott helyet. A nyelvész Ziinszky Aladártól kezdve a prózaíró Gozdu Eleken, a történész Thim Józsefen, a magyar drámaiadalommal foglalkozó Bayer Józsefen, a Fruška gora földtani térképét elkészítő Koch Antalón, a novellista Veljko Petrovićon át az „ideális anarchista”-ig, Schmitt Jenőig, aki egyebek között Tolsztoj barátjának tekinthette magát. Az első zombori „festész”, már ahogyan Juhász Árpád nevezte magát, akárcsak Szenteleky Kornél, szintén alakja ennek a zombori vonatkozású arcképcsarnoknak. A város névadói, a Czoborok, külön pedig a köpenyét Correggio-képpel kibélelő Czobor József vagy a zomboriakat uzsorakamattal kiszipolyozó Batthyány éppúgy megfelelő helyet kapott a könyvben, mint a legendás hírfű fiákerok, az iparosok, bakterok, sportolók, műkedvelők. Éppúgy a közutak, az autóbuszok, a vámházak, a mozik is. S milyen figyelmeztetően hat a *Kisebbségben* című frásban a két világháború közötti elnemzetietlenítő politika: a sajtócenzúra, a közoktatás leépítése, a műkedvelés korlátozása, a kényszerű névváltoztatás szemléltetése, és pedig zombori példákkal.

S még valamire felhívnam a figyelmet. Éspedig arra, hogy a könyvben a krónikás tényrögztítése az frói szemléletességgel párosul, és a korképeket színesebbé, hangulatosabbá teszi. Ilyen például annak bemutatása, hogyan igyekeznek munkahelyükre a vármegei hivatalnokok. „Egyesek peckesen, méltóságteljesen, akiket aztán a hajdú keményebben és feszesebben köszöntött a kapuban, mások, az frnokok és díjnokok, akiknek száma légió volt, minthogy nem frógepen, hanem kézzel kellett az ügyiratokat másolni, jóval csendesebben és szerényen surrantak be, s az ór keze is éppen csak végigcsúszott a fegyver szíján a kötelező tisztelet jeléül.” Végül a gondolatársítás gazdagságára utalnék, a nem erőltetett, tudásfitogtató, hanem szemléltető hasonlatokra. Mint amilyen a Don Quijote-i megjelenésű festő, a Shakespeare Shylockjára emlékeztető mágnás uzsorás, a híres pesti cukrászdára hasonlító zombori Gerbeaud, a Walpurgis éjszakájának babonái stb.

Olyan ez az itteni évszázados jelenlétünket tudatosító, az együttélést szemléltető, az önismeretünket is gazdagító könyv, mintha szerzője egész életében írta volna, és mintha folytatni is akarná, mert jöllehet összeálló egészet alkot, számtalan ösvénye ágazódik el szerteszét. S bármilyen indulsz el: minden út Zomborba vezet!

VUKOVICS Géza

ÁTSAJÁTÍTÁS, TEREMTŐ MÁSSÁG

Kertész Imre: *Jegyzőkönyv*–Esterházy Péter: *Élet és irodalom*. Magvető–Századvég, Budapest, 1993

Egyközpontú figyelem nem tapinthatná ki azt a viszonylatot, amely a két világot megnyitja előttünk egymás számára. Együttes jelenlétük a kötetben szinte felszólít, hogy egymáshoz való viszonyukban értsük meg, hármass relációban értelmezzük, de arra is, hogy átfogó perspektívából nézzük e szövegeket – már-már egyetlen tágasabb szerkezetbe vonva mint polifonikusan működő nézőpontokat –, bár mindkettő kialakultságában zárt, autonóm értelmet valósít meg.

Már nem tűnhet fel, ha Esterházy Pétert másik szavával halljuk megnyilatkozni, műveinek sorával közelíti: „csupa új szóval nem lehet beszélni” (Babits M.). Idézőművészeti gesztusokkal, egyenes átvételekkel közvetíti gondolatait, alakítja ki szöveggörnyezetüket, mint annyiszor korábban, hol az azonosulás, hol az elutasítás jegyében – az átsajátítás a gondolkodásmód eleme. Hasonlóan közel azonban nemigen került szerzőhöz, műhöz, művészi világhoz, mint ezúttal a *Jegyzőkönyvhöz*, írójának látásmódjához. Erre a novel-lára életmozzanatként tekint, egy olyan pillanatban ad neki szerepet saját életében, amikor a Kertész Imrééhez közeli élmény nyomán az irodalom és a valóságos lét profán találkozásában feltör az egyszer már megélt érzése, az irodalmi megértés és tapasztalat (a szövegemlék) köznapilag értékelhető valóság. Az *Élet és irodalmat* megírni annyi a számára, mint az alapszöveget saját létérzésének előtörténeteként megérteni. A létérzés Kertész Imre által megtalált kifejezését úgy vonja kommunikációba, hogy benne a magáé is formára lelhesen, de míg a korábbiakban csupán a saját univerzumát kívánta kiteljesíteni, minél gazdagabban értelmezni, a teltebb, intenzívebb szövegezéssel, az idézett, az alluzív vagy a reminiscens nyelviség erejével – mostani formálóelveiben az idegen világot közelnézetből láttató igyekezetre ismerünk, olyan interpretatív viszonyulásra, amely kizárólag e cél függvényében válhatott önmeghatározóvá és orientációvá.

Az *Élet és irodalom* a megértendő vonatkozásában történő önértelmezés iskolapéldájaként aknázza ki mindenekelőtt azt a jelentéslehetőséget, amit a különbözőség kínál. A szemlélet és megformálás organikus összekapcsoltságának fogalmilag megfoghatatlan mibenléte tárul fel, s ami ezen belül különösen megragad, az a másság elbeszélésben megtestesülő definiáltsága. Az *Élet és irodalom* önkonstituáló cselekvés eredménye, a Kertész-szöveg mint külső viszonyítási pont segíti abban, hogy elmondja önmagát, hogy a végsőkéig pontosíthassa azt, amit megfogalmazhat magából. Minden önfelismerés mindig másokhoz viszonyítva jön létre; Esterházy formai elképzeléseinek egyenes következményeként a történetéptés nagy hangsúllyal implikált eleme az, hogy az én mihez, illetve kihez mérve írja le a maga mibenlétét. Úgy tűnhet, hogy a *Jegyzőkönyvben* olyan történetre talált, amely képes megvalósítani a „bennünk mélyen lévő, az én interioritását”. Olyannyira rábízta magát erre a történetre, hogy önkezűleg szűkre vont szabadsággal